

KİTAP /TEZ TANITIMI

Mutezileye Göre İyilik ve Kötülük (Hüsn ve Kubh) Problemi,
Hulusi ARSLAN*, (Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü) Kayseri, 2000

Çeşitli nedenlerden dolayı varlığını sürdürememiş olmasına rağmen, etkileri değişik şekillerde günümüze kadar devam etmiş olan Mutezile hakkındaki bilgilerimiz son zamanlara kadar, başta makâlât ve fırak türü eserler olmak üzere. kendi kaynakları dışındaki diğer kaynaklardan aktarılmaktaydı. Ancak, son zamanlarda Mutezile'ye karşı artan ilgi daha objektif ve kendi orijinal kaynaklarına dayalı çalışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tanıtımını yapmaya çalıştığımız bu tez de, ağırlıklı olarak Mutezili kaynaklara dayanarak yapılmış az sayıdaki araştırmalardan biridir. Ayrıca, Kelam ilminin en önemli meselelerinden birini oluşturan iyilik ve kötülük sorununa ilişkin Mutezile'nin görüşlerini doğru anlama ve değerlendirme açısından önemli görünmektedir.

Çalışmalarını daha çok Mutezile üzerinde yoğunlaştıran yazarın bu tezi, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, problemin kapsamı, tarihi arkaplanı ve kavramsal çerçeve ele alınmaktadır. İyilik ve kötülük sorunu, birinci bölümde, ahlakî bir değer problemi olarak, ikinci bölümde ilahî fiiller, üçüncü bölümde ise insan fiilleri açısından incelenmektedir. Mutezile açısından İyilik ve Kötülük Probleminin ele alındığı araştırmada, önce konu hakkında Mutezilenin görüşleri, kendi mantık ve metotları içerisinde incelenmiş, sonra Ehl-i Sünnetin görüşleriyle mukayese edilmiş ve nihayet tümü üzerinde bir değerlendirme yapılmıştır.

Giriş bölümünde, problemin kapsamını izah edilirken, konunun oldukça karmaşık ve diğer pek çok konuyla alakalı olduğuna, yine bir çok kavramı içerisine aldığına vurgu yapılmaktadır. Hayır ve şer veya hüsn ve kubh gibi kavram çiftlerinin, konuyu daha sistematik bir şekilde inceleyebilmek için tercih edilmediği, parantez içerisinde verilen hüsn ve kubh kavramlarının ise yalnızca Mutezilenin temel kavramlarına dikkat çekmek amacına matuf olduğu ifade edilmektedir. Problemin tarihi seyri izah edilirken, iyilik ve kötülük sorunuyla alakalı hususların, gerek İslam'dan önceki dönemde, gerekse İslam'ın gelmesiyle birlikte değişik bağlamlarda mevcut olduğu, ancak meselenin problem haline dönüşmesinin, Cemel ve Sıffın hadiseleriyle meydana gelen siyasî kriz ve bu süreçle birlikte ortaya çıkan büyük günah meselesiyle başladığı söylenmektedir. Ernevîlerin, ilahî kaderi bahane olarak göstermelerine karşılık, ilk

* Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri (Kelam) Anabilim Dalı

Kaderîlerin ve devamında Mutezile'nin bu teze karşı koydukları, ancak birincilerin karşı koyuşlarının daha siyasî içerikli olmasına karşılık ikincilerin aynı zamanda nazarı bir temele dayandığı üzerinde durulmaktadır. Zira yazar, Hasan el-Basri'nin yanında Vasıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd gibi ilk Mutezilî öncülerin ilahî kader tezine karşılık ilahî adalet tezini geliştirdiklerini ifade etmektedir. Yazara göre, bu yalın haliyle ortaya atılan ilâhî adalet tezi daha sonraki Mutezile ricali tarafından geliştirilmiş, gerek insan fiilleri ve gerekse ilahî fiiller hakkında, irade, kudret, tevellüd, hüsn ve kubh gibi konuları da içerisine alarak derinleştirilmiştir. Yazar bu konuların derinleşmesinde, yabancı din ve kültürlerle yürütülen mücadele, felsefenin İslam dünyasına girişi, ehl-i rey ve ehl-i hadis arasındaki tartışmalar ve siyasî, sosyal ve ekonomik türden daha başka etkilerden bahseder.

Ayrıca, Giriş bölümünde, hüsn ve kubh meselesinin ortaya çıkışıyla ilgili tezler de incelenmektedir. Araştırmacı, bu meselenin, yabancı kaynaklı olduğu, ilahî adalet tartışmasının bir uzantısı olduğu, ehl-i hadise karşı bir tepkiden kaynaklandığı gibi tezleri ele aldıktan sonra, bunun, tek bir sebebe indirgenmekten ziyade hepsinin birlikte ele alınması gerektiğine inanmaktadır. Bunlara ilaveten, Berahime gibi, iyi ve kötüyü bilmede aklın tek başına yeterli olduğunu, vahye ve peygamberliğe ihtiyaç bulunmadığını söyleyen unsurlara karşı dini savunma ihtiyacına marifetullah ile ilgili tartışmaların da hüsn ve kubh meselesinin ortaya çıkışında etkili olabileceği belirtilmiştir.

Kavramsal çerçeveyi belirlerken yazar, ilk dönemde, kader meselesine bağlı olarak yürütülen tartışmanın merkezini, hayır ve şerrin Allah'a izafe edilip edilemeyeceği meselesinin oluşturduğunu söyler. Dolayısıyla ona göre, bu dönemde iyilik ve kötülük bağlamında kullanılan temel kavramlar, hayır ve şer kavramlarıdır. Keza, hayır ve şerrin kaynağının iki ayrı ilah olduğunu savunan Düalistlere karşı yapılan fikri mücadelede, bu iki kavram, merkezi bir yer işgal etmektedir. Ancak yazar, özellikle Kadı Abdulcebbar'ın eserlerinden hareketle, iyi ve kötü yahut iyilik ve kötülükle ilişkili tüm kavramların hasen ve kabih kavramı içerisinde sınıflandırıldığını söyler. Bu çerçevede yazar, bu temel kavramları ve onların kapsamına giren diğer kavramların tanımlarını vermektedir.

İyilik ve kötülük sorununun, Ahlakî bir Değer Problemi olarak ele alındığı birinci bölümünde hüsn ve kubh meselesi bağlamında Mutezilenin görüşleri incelenmektedir. Bu çerçevede araştırmacı, özellikle Kadı Abdulcebbar'ın görüşlerine yer vermektedir. Buna göre, Kadı Abdulcebbar, akıl ve vahyin fiillere değer kazandırmada bir rolü olmadığını, onların ancak bu değerleri bilmede ve keşfetmede rol aldığını söyler. Araştırmacıya göre, bazı farklı görüşler olmasına karşılık, Mutezile'deki hakim kanaat, fiillerdeki iyilik ve kötülük gibi ahlaki değerlerin dışardan bir değer koyucunun belirlemesiyle olmayıp, onların iyi ve kötü olmalarını sağlayan makul yönlerden kaynaklandığı yönündedir. Bu bağlamda araştırmacı, Kadı Abdulcebbar'ın vücuhlar nazariyesinden bahsederken bunları ayrılarıyla birlikte incelemektedir. Araştırmacıya göre, Kadı Abdulcebbar, ahlakî değerlerin bilinmesi açısından fiilleri ikiye ayırmaktadır. Birinciler adalet, zulüm, nimete teşekkür etmek, emaneti iade etmek gibi hiçbir zaman ve şarta bağlı olmaksızın iyiliği veya kötülüğü değişmeyen temel ahlakî değerler,

ikinciler ise zaman ve şartlara bağlı olarak değişebilen ahlaki değerlerdir. O, birincilerin akılla bilinebileceğini, bunları bilmede vahye gerek olmadığını, vahyin bu alandaki bildiriminin tekit için olduğunu söyler. İkincileri bilmek için ise nazar ve istidlale gerek olduğunu söyler. Bu bağlamda şeriat ve peygamberin bildirimlerini de bu ikincilerin kapsamına dahil eder. Bu ikinci tür fiillerin iyilik ve kötülüğünün zaman ve şartlara göre değişmesine rağmen, değerlerinin yine kendilerinde ortaya çıkan durumlardan kaynaklandığını da hesaba katan araştırmacı, Mutezilenin objektif bir değer ahlâkına sahip olduğu tespitinde bulunmaktadır. Bu görüşleri ehl-i sünnet ile karşılaştıran araştırmacı, bu konuda Eşarî'nin muhalif duruşuna karşılık Maturîdî'nin Mutezile'ye daha yakın bir konuma sahip olduğunu söylemektedir.

Tezin ikinci bölümü, iyilik ve kötülük sorununun ilahî fiiller açısından incelenmesine tahsis edilmiştir. Araştırmacı burada, öncelikle ilahî fiillerin vasıflandırılması ele alır ve ilahî fiillerin vasıflandırılması konusunda Mutezilenin, bilinmeyi bilene kıyas etmek (*el-istidlâl bi'ş-şâhid ale'l-ğâib*) yöntemini benimsediği tespitinde bulunur. Araştırmacıya göre, Mutezile, ilahî fiillerin ancak olumlu ahlakî değerle vasıflanabileceğini söylemektedir. Bunların başında ise adalet ve hikmet gelmektedir. Mutezileye göre, Allah'ın, âdil ve hakîm olarak vasıflanması, O'nun kötülüğü asla irade etmeyeceği ve yapmayacağı, kendisine vacip olanı terk etmeyeceği ve bütün fiillerinin iyi olduğu anlamına gelir. Mutezile, bu konuda ittifak halindedir. Ancak Allah'ın hangi fiillerinin ihsan ve tefeddül, hangilerinin vacip yahut mübah olduğu noktasında, Mutezile, görüş ayrılığına düşmüştür. Yine Allah'ın, kötülüğe kadir olup olmadığı, aslah ve lütûf olanı yapmasının vacip olup olmadığı konularında görüş farklılıkları tezde inceleme konusu yapılmaktadır. Bu görüşleri ehl-i sünnetin görüşleriyle mukayese eden yazar, ilahî fiillerin, kulların maslahatlarıyla illetlendirilmesi ve Allah için kullanılan vücup kavramına yöneltilen eleştirileri değerlendiren.

Araştırmacıya göre, Mutezilenin, ilahî adalet tezine sıkı sıkıya bağlı kalmış olması, alemin yaratılışından, insanın sorumlu tutuluşuna, dünyada insan ve diğer canlıların çektikleri acı ve ıstıraplardan ahiretteki ceza ve ödüllendirmeye kadar, bütün ilahî fiillerin illet ve maksadını, hangi nedenlerden dolayı kötülük olmadığını açıklamaya sevk etmiştir. Buradan hareketle araştırmacı, Mutezilenin İslam kelimelerini içerisinde kötülük problemine en fazla eğilen ve bu konuda en fazla çözüm önerisi geliştirmeye çalışan kelam okulu olmaları sonucunu doğurduğu tespitinde bulunur. Buna karşılık yazar, Mutezilenin ve Ehl-i Sünnetin görüşlerinin doğurduğu problemleri değerlendirmektedir.

Tezin üçüncü ve son bölümü, iyilik ve kötülük sorununu, insan fiilleri açısından ele almaktadır. Burada Mutezilenin insan hürriyetiyle ilgili görüşleri incelenmektedir. Bu çerçevede araştırmacı Mutezile'nin irade, kudret anlayışlarını inceledikten sonra, insanın eylem hürriyetini ele alır. Yaratma kavramı üzerinde yapılan tartışmalara değindikten sonra, Mutezile'nin, insan fiillerinin Allah tarafından yaratılmayıp, tamamen kendileri tarafından yapıldığı yahut yaratıldığı hakkındaki ileri sürdüğü akli ve nakli delilleri ayrıntılarıyla incelemektedir. Yazar'a göre, Mutezile'nin konuyu izah ederken, insanın iradî fiillerinin, tamamen insanî yeteneklere bağlı olarak meydana geldiği yönündeki ortak insanî

tecrübeyi en önemli dayanak noktası yapmaktadır. Buna ilaveten Mutezile, insan fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı varsayıldığında, sorumluluğa bir temel bulunamayacağını ifade eder. Diğer taraftan bu kabulün, insandan sadır olan kötülükleri de Allah'a izafe etme sonucu doğurduğunu, böyle bir durumda ise Allah'ın diğer kötülükleri de yapmasından emin olunamayacağını, bunun ise vahiy ve peygamberlik, vaad ve vaîd gibi konularda şüpheye götüreceği endişelerinden hareket ederler. Yazar bu konuda, bu zamana kadar aktarılan görüşlerin yanında çok yeni şeyler ilave etmektedir. Ayrıca o, Cebriyenin ve Ehl-i Sünnetin endişelerine Mutezile'nin cevapları üzerinde de durur. Bu bölümde araştırmacı, insanı iyilik ve kötülük yapmaya sevk eden güdüler ve sorumluluk gibi konuları da Mutezile açısından inceler.

Araştırmacı, Mutezilenin insan fiillerine ilişkin temel iki endişesinden birinin sorumluluğu temellendirmek, diğerinin ise, Allah'ı kötülüklerden tenzih etmek olduğu tespitinde bulunur. Yazar, ehl-i sünnetin kesp teorisinin karmaşıklığına karşılık, Mutezilenin bu konudaki fikirlerinin tecrübeyi esas alması yönüyle daha anlaşılır, evrenselliğe daha açık olduğunu ifade eder. Bununla birlikte, Mutezile'nin bu düşüncelerine ilişkin bazı problemleri dile getirdikten sonra, bunların Mutezile'nin kendi sistemi içerisinde ayrıca incelenmesi gerektiğini söyler.

Netice itibarıyla, tanıtımını yapmaya çalıştığımız tezin, Mutezile'nin konu hakkındaki görüşlerini, kendi kaynaklarından ve kendi mantığı içerisinde incelemesi yönüyle, onların görüşlerini daha sağlıklı anlama ve değerlendirmede, yeni araştırmacılar için faydalı olabileceğini söyleyebiliriz

İbrahim KAPLAN*

* **Arş. Gör.**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri (Kelam) Anabilim Dalı